

Олександр Вітюк

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ У СПРАВАХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ ТА МІГРАЦІЇ (1996–2000): КЛЮЧОВІ ВИКЛИКИ І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

THE STATE COMMITTEE OF UKRAINE ON NATIONALITIES AND MIGRATION (1996–2000): KEY CHALLENGES AND AREAS OF ACTIVITY

DOI: 10.58407/litopis.250507

© О. Вітюк, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1749-507X>

Метою статті є джерелознавчий аналіз процесу інституційного становлення та функціонування Державного комітету України у справах національностей та міграції у 1996–2000 рр., ключових викликів та напрямків його діяльності. **Методологічною основою** дослідження є принципи історизму, наукової об'єктивності та систематичності, що дало можливість неупереджено з'ясувати логічні зміни в історичному процесі визначеного дослідження. **Методи дослідження:** загальнонаукові (історичний, логічний) і спеціальні (історико-порівняльний, історико-генетичний, предметно-хронологічний, ретроспективний). **Наукова новизна** дослідження полягає у здійсненні першого комплексного аналізу діяльності Державного комітету України у справах національностей та міграції в 1996–2000 рр. як визначального етапу становлення державної міграційної політики в умовах пострадянської трансформації. Уперше на основі неопублікованих архівних документів, нормативно-правових актів і офіційної звітності реконструйовано ключові напрями його функціонування. **Висновки** відповідають поставленій меті дослідження. Аналіз джерельної бази засвідчив, що Державний комітет України у справах національностей та міграції вперше об'єднав у межах одного органу питання міграції, громадянства, роботи з біженцями та регулювання міжнаціональних відносин. Фактично це була спроба створення комплексного підходу до врегулювання динамічних соціально-демографічних процесів. Вивчення досвіду діяльності Державного комітету України у справах національностей та міграції у 1996–2000 рр. має велике значення не лише для історичної науки, а й для вдосконалення сучасної моделі державного управління в цій сфері.

Ключові слова: біженці, громадянство, міграція, міграційні процеси, національні меншини, нелегальна міграція, мігрант, еміграція.

The purpose of the publication is to conduct a source analysis of the process of institutional formation and functioning of the State committee of Ukraine for nationalities and migration in 1996–2000, key challenges and directions of its activities. **The methodological basis** of the study is principles of historicism, scientific objectivity and systematicity, which made it possible to impartially identify logical changes in the historical process of the specific study. **The research methods** are represented by general scientific methods (historical, logical) and special methods (historical-comparative, historical-genetic, subject-chronological, retrospective). **The scientific novelty** of the study lies in the first comprehensive analysis of activities of the State committee of Ukraine for nationalities and migration in 1996–2000 as a decisive stage in the formation of state migration policy in the context of post-Soviet transformation. For the first time, based on unpublished archival documents, regulatory and legal acts, and official reports, the key areas of its functioning have been reconstructed. **Conclusions** correspond to the stated objective of the study. Analysis of the source base showed that the State committee of Ukraine for nationalities and migration was the first to combine issues of migration, citizenship, work with refugees and regulation of interethnic relations within a single body. In fact, it was an attempt to create a comprehensive approach to regulating dynamic socio-demographic processes. Studying the experience of the State committee of Ukraine for nationalities and migration in 1996–2000 is of great importance not only for historical science, but also for improving the current model of public administration in this area.

Key words: refugees, citizenship, migration, migration processes, national minorities, illegal migration, migrant, emigration.

У другій половині 1990-х рр. Україна продовжувала формування власної системи державного управління у сфері міграції та міжнаціональних відносин, що було зумовлено як внутрішніми трансформаційними процесами, так і зовнішніми викликами, пов'язаними з пострадянською спадщиною та інтеграційними прагненнями держави. У цьому контексті особливе місце посідав Державний комітет України у справах національностей та міграції (далі – Держкомнацміграції України), створення якого у 1996 р. було відповіддю на необхідність розбудови інституційного механізму реалізації міграційної та національної політики.

Період 1996–2000 рр. охоплює важливий етап функціонування цієї інституції, коли перед нею постали комплексні завдання: упорядкування внутрішньої міграції, регулювання процесів набуття громадянства, адаптація біженців та іммігрантів, забезпечення прав національних меншин, а також координація дій різних гілок влади в межах відповідних політик. Водночас, його діяльність супроводжувалася значними викликами – від неурегульованої нормативно-правової бази й обмеженого фінансування до кадрових і організаційних труднощів.

Незважаючи на важливість зазначеного періоду, діяльність Держкомнацміграції України досі не отримала належного історико-наукового осмислення. Це зумовлює актуальність обраної теми, спрямованої на реконструкцію основних напрямів діяльності цього органу, аналіз ключових викликів, а також оцінку ефективності реалізованої політики в контексті загальнодержавного розвитку.

Спеціальних історичних досліджень діяльності Держкомнацміграції України у 1996–2000 рр. на сьогодні немає. Однак, окремі аспекти його діяльності в контексті реалізації міграційної політики нашої держави відображено у працях О. Гречко¹, В. Євтуха², О. Малиновської³, С. Мосьондза⁴, В. Пекарчука⁵, І. Прибиткової⁶ та О. Хомри⁷. Значний фактичний матеріал з вивчення міграційних процесів після проголошення незалежності України міститься у 15-томному науковому виданні «Україна крізь віки»⁸ (за загальною редакцією директора Інституту історії України НАН України, академіка В. Смолія).

Держкомнацміграції України було утворено відповідно до Указу Президента України «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України»⁹ від 26.07.1996 № 596/96, ліквідувавши при цьому його попередника – Міністерство України у справах національностей та міграції. Головою Держкомнацміграції України було призначено В. Євтуха¹⁰, який приступив до виконання своїх обов'язків з 07.08.1996¹¹. Варто наголосити, що В. Євтух мав науковий ступінь доктора історичних наук та вчене звання професора, був автором багатьох наукових досліджень у галузі теорії і практики міжнаціональних відносин¹². Першим заступником Голови Держкомнацміграції України, відповідно до Указу Президента України від 19.09.1996 № 853/96¹³, було призначено В. Трощинського, заступниками Голови – Ю. Білуху¹⁴ та О. Шамшура¹⁵.

Положення про Держкомнацміграції України (далі – Положення) було затверджено Указом Президента України від 28.10.1996 № 1001/96¹⁶, яким чітко визначено коло його завдань та повноважень.

Відповідно до Положення, Держкомнацміграції України було визначено центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері міжна-

¹ Гречко О. Концептуальні засади у державної міграційної політики України. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 73–81.

² Євтух В. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... Київ: Стило, 2000. 236 с.

³ Малиновська О. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні. Київ: НІСД, 1997. 66 с.

⁴ Мосьондз С. Державна міграційна політика в сучасній Україні (адміністративно-правовий аспект). Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2003. 199 с.

⁵ Пекарчук В. Розподіл повноважень органів державної влади України у сфері культури етноменшин: основні тенденції 1990–2000-х рр. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1 (80). С. 36–45.

⁶ Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: облаштування і адаптація раніше депортованих кримських татар у Криму. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. № 1. С. 152–162.

⁷ Хомра О. Мігранти України в соціально-економічному вимірі. *Стратегічна панорама*. 2005. № 2. С. 144–163.

⁸ Україна крізь віки: У 15 т. / За ред. А. Смолія. Київ: Альтернативи, 2000. Т. 14. 260 с.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 5233. Оп. 2. Спр. 650. Арк. 89.

¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 1-ос. Од. зб. 55. Арк. 135.

¹¹ Там само. Арк. 136.

¹² Там само. Арк. 113.

¹³ Там само. Од. зб. 39. Арк. 34.

¹⁴ Указ Президента України від 19 вересня 1996 р. № 851/96 «Про призначення Ю. Білухи заступником Голови Державного комітету України у справах національностей та міграції». РАДА. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851/96#Text>.

¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 1-ос. Од. зб. 60. Арк. 233.

¹⁶ Там само. Ф. 5233. Оп. 2. Спр. 668. Арк. 76.

ціональних відносин, прав національних меншин та української діаспори, міграційних відносин, на всій території України здійснює керівництво дорученою сферою управління, несе відповідальність за стан її розвитку.

Основними завданнями Держкомнаціміграції України були: підготовка разом з іншими центральними органами виконавчої влади пропозицій щодо формування державної політики у сфері етнонаціонального розвитку України, міжнаціональних відносин і міграційної політики; забезпечення оптимального співвідношення задоволення етнокультурних потреб розвитку української нації, а також усіх корінних народів і національних меншин України; забезпечення відповідно до законодавства України прав на вільний розвиток національних меншин; координація діяльності органів виконавчої влади щодо етнонаціонального, етнодемографічного та етнокультурного розвитку України; забезпечення прийому, облаштування й адаптації депортованих осіб різних національностей, які повертаються в Україну; сприяння задоволенню національно-культурних, мовних і освітніх потреб українців, які проживають за межами держави, їхнім зв'язкам з Україною¹⁷.

Держкомнаціміграції України мало доволі широке коло повноважень. Відповідно до покладених завдань займалися вивченням та аналізом тенденцій етнонаціонального, етнодемографічного і етнокультурного розвитку України, стану задоволення культурно-освітніх потреб української діаспори та міграційні процеси; розробляли поточні та довгострокові прогнози в галузі міжнаціональних відносин та міграції, проекти актів законодавства з питань, що належали до його компетенції; готували інформацію та періодично подавали Кабінету Міністрів України пропозиції щодо етнонаціонального розвитку держави, міжнаціональних відносин та міграції; сприяли діяльності національно-культурних об'єднань громадян в Україні; реалізовували разом з іншими центральними органами виконавчої влади міграційну політику та розробляли державні програми у сфері міграції, забезпечували їх реалізацію, координували взаємодію органів виконавчої влади з питань міграції; розподіляли кошти та матеріальні ресурси, призначені для виконання покладених на нього завдань; надавали організаційно-методичну допомогу місцевим органам виконавчої влади з питань міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин та осіб, які тимчасово проживають в Україні; підтримували розвиток національно-культурних традицій, сприяли задоволенню потреб національних меншин в Україні та української діаспори в літературі, мистецтві, освіті, засобах масової інформації; забезпечували реалізацію прав і соціальних гарантій біженців, координували взаємодію органів виконавчої влади під час розв'язання проблем біженців відповідно до законодавства України, вели централізований облік біженців та осіб, які звернулися із заявою про надання статусу біженців; подавали Кабінету Міністрів України за погодженням з Міністерством закордонних справ України пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України у сфері міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин та осіб, які тимчасово проживали в Україні, в установленому порядку проводили переговори й укладали міжнародні договори міжвідомчого характеру із зазначених питань; сприяли розширенню контактів громадян України з особами українського походження, які проживали за кордоном¹⁸.

Не менш важливими завданнями Держкомнаціміграції України були запобігання проявам національної винятковості, нетерпимості до громадян будь-якої іншої національності, розпалюванню ворожнечі й ненависті на національному ґрунті; установлення зв'язків з державними органами, громадськими, культурними, національними центрами й організаціями іноземних держав з питань, що належали до його компетенції; організація професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів центрального апарату Держкомнаціміграції України та підрозділів з питань національностей та міграції Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій; визначення основних напрямків наукових досліджень у сфері державної етнополітики, міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин, державної міграційної політики, внесення у встановлений порядок пропозицій до планів найважливіших науково-дослідних робіт з питань, що належали до його компетенції, замовлення наукових досліджень; організація проведення благодійних акцій та реалізація програм, спрямованих на розвиток культур, мов і традицій національних меншин, соціальну підтримку мігрантів; надання практичної допомоги у створенні навчальних закладів, інших установ і організацій, необхідних для задоволення потреб розвитку національних меншин в Україні та української діаспори¹⁹.

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 5233. Оп. 2. Спр. 668. Арк. 77–78.

¹⁸ Там само. Арк. 78.

¹⁹ Там само. Арк. 79.

У структурі Держкомнацміграції України функціонували такі структурні підрозділи: Управління етнонаціональних процесів та у справах національних меншин (відділ роботи з національно-культурними товариствами, відділ етнополітики), Управління у справах української діаспори (відділ зв'язків з українськими громадами в діаспорі, відділ координації виконання програми «Українська діаспора»), Управління у справах депортованих (відділ реалізації державних програм адаптації депортованих, відділ організаційного забезпечення повернення депортованих), Управління у справах міграцій та біженців (відділ міграцій, відділ у справах біженців), Управління ситуативного аналізу та інформаційного забезпечення (відділ ситуативного аналізу та етнополітичного менеджменту, інформаційно-видавничий відділ), Управління міжнародних зв'язків та правового регулювання (відділ міжнародних зв'язків, відділ правового регулювання), Управління кадрів та організаційної роботи (відділ кадрів, відділ організаційної роботи), Управління фінансів та адміністративно-господарської роботи (відділ фінансів та бухгалтерського обліку, адміністративний відділ)²⁰. Загальний штатний розпис складав 96 працівників.

Вирішення питань української діаспори були чи не найважливішими у діяльності Держкомнацміграції України. Варто зазначити, що 22.01.1996 Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову № 119 «Про Державну програму «Українська діаспора на період до 2000 року»»²¹, якою затверджено розроблену міністерствами, відомствами, науковими установами разом з громадськими організаціями Державну програму «Українська діаспора на період до 2000 року» (далі – Програма «Діаспора»). Організаційно-координаційне виконання Програми у 1996 р. здійснювало Міністерство у справах національностей та міграції, а, починаючи із середини 1996 р., – Держкомнацміграції України.

Реалізація програми передбачала виконання ряду заходів у частині організаційно-правових засад співробітництва з українською діаспорою, зокрема, духовно-культурного взаємобміну, забезпечення їхніх освітніх потреб, розвитку соціально-економічного співробітництва та міграційної політики. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23.09.1996 № 1160²², з метою координації діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, залучення наукових установ і творчих організацій, громадських об'єднань до співробітництва з українською діаспорою та виконання Програми було утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань співробітництва з українською діаспорою (далі – Міжвідомча рада), яку очолив Голова Держкомнацміграції України. Організаційно-технічне та фінансове забезпечення роботи Міжвідомчої ради здійснювалося Держкомнацміграції України²³.

На наш погляд, важливим аспектом діяльності Держкомнацміграції України було розширення його повноважень у сфері координації та контролю за реалізацією мовної політики в державі. Таке політичне рішення було логічним наслідком розбудови системи державного управління в нашій країні.

Прийняття Конституції України²⁴, зокрема її статей 10, 11 і 12, які заклали правові засади розвитку та функціонування мовного середовища в державі, актуалізувало питання реалізації державної мовної політики, а також упровадження відповідних програм і проєктів у цій сфері. На виконання доручення Президента України Кабінет Міністрів України постановою від 31.03.1997 № 284²⁵ поклав функції щодо забезпечення координації роботи та контролю за проведенням мовної політики в Україні на Держкомнацміграції України. Із цією метою у його структурі було створено Департамент із здійснення мовної політики та введено додаткову посаду заступника Голови Держкомнацміграції України – директора Департаменту. У зв'язку з розширенням обсягу завдань і функцій Держкомнацміграції України виникла потреба у внесенні ряду змін і доповнень до Положення.

Прем'єр-міністр України П. Лазаренко офіційним листом від 09.06.1997 № 28-1473/2 звернувся до Президента України Л. Кучми з клопотанням розглянути можливість покладення на Держкомнацміграції України функцій щодо здійснення координації та контролю за проведенням мовної політики в Україні²⁶. До листа було додано проєкт відповідного Указу Президента України з передбаченими змінами.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 1-ос. Од. зб. 56. Арк. 110–116.

²¹ Там само. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 4956. Арк. 112–125.

²² Там само. Спр. 5027. Арк. 79.

²³ Там само. Арк. 83.

²⁴ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. № 30. Ст. 141. ПАДА. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

²⁵ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Державного комітету у справах національностей та міграції» від 31 березня 1997 р. № 284. *Офіційний вісник України*. № 14. Стор. 48. ПАДА. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-97-%D0%BF#Text>.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 5233. Оп. 2. Спр. 1226. Арк. 142.

Відповідно до виданого Указу Президента України від 23.06.1997 № 572/97 «Про внесення змін і доповнень до Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграції»²⁷ на Держкомнацміграції України було покладено завдання щодо здійснення координації роботи та контролю за проведенням мовної політики, зміцнення позицій української мови як державної, забезпечення оптимального співвідношення функціонування державної мови та мов національних меншин України. Крім того, Держкомнацміграції України проводив аналіз стану і тенденцій розвитку та застосування української мови, здійснював підготовку на розгляд Ради з питань мовної політики при Президентові України пропозицій щодо створення необхідних умов для утвердження і функціонування її як державної в усіх сферах життя суспільства, піднесення її міжнародного авторитету; здійснював заходи, спрямовані на забезпечення оптимального співвідношення використання державної мови та мов національних меншин України. Напрямок щодо реалізації мовної політики у Держкомнацміграції України очолив О. Трибушний²⁸, який обійняв посаду заступника Голови – директора Департаменту із здійснення мовної політики.

Наприкінці 1997 р. – поч. 1998 р. у Держкомнацміграції України відбулися кадрові зміни. У зв'язку із переходом на іншу роботу, Указом Президента України від 31.12.1997 № 1405/97²⁹ було звільнено Голову Держкомнацміграції України В. Євтуха.

Новим очільником Держкомнацміграції України Указом Президента України від 08.05.1998 № 435/98³⁰ було призначено М. Рудька. Заступником Голови – Р. Чічлаву³¹.

Незважаючи на кадрові зміни в структурі, Держкомнацміграції України продовжував активну діяльність у напрямі реалізації Програми «Діаспора». Інформативними джерелами для аналізу результативності стали звіти з регіонів, де формувалася база даних осіб українського походження з-за кордону, які виявили бажання повернутися на історичну Батьківщину. У регіонах також розширювалися контакти, спрямовані на задоволення культурно-освітніх потреб закордонного українства. Програма «Діаспора» реалізовувалася територіальними органами міграційної служби, які були утворені та діяли відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22.06.1994 № 428 «Про створення органів міграційної служби в Україні»³².

У Хмельницькій області в 1998 р. було визначено 16 безлюдних садиб для можливого постійного проживання і 75 місць у гуртожитках для тимчасового проживання українців діаспори, які перебували в регіон. На постійне місце проживання в цьому ж році прибуло 692 особи української діаспори, які раніше проживали в країнах ближнього і дальнього зарубіжжя, зокрема Казахстану – 42, країн Балтії – 47, Ізраїлю – 7 та ін.³³ Місцевими органами виконавчої влади для більшості з них було створено сприятливі умови з облаштування та вирішення інших соціальних потреб. Однак, проблематичним залишалось питання працевлаштування таких осіб через відсутність робочих місць. На облік у центри зайнятості було поставлено 270 українців для подальшого їх працевлаштування. Усі прибулі українці отримали громадянство України за скороченим терміном, відповідно до чинного законодавства.

Реалізація Програми «Діаспора» в Донецькій області відбувалася в тісній співпраці зі Всеукраїнським товариством «Україна». У межах цієї взаємодії було підготовлено та видано збірник програм курсів і факультативів з української літератури для 9–11 класів, який охоплював, зокрема, матеріали з української літературної спадщини Кубані та західної діаспори. Окрім цього, було підготовлено та надруковано великим накладом навчальний посібник-хрестоматію з української літератури Кубані під назвою «Козак Мамай», що був переданий до шкіл Кубані й України, зокрема Приазовського регіону³⁴. Водночас зазначалося, що виконання Програми «Діаспора» відбувалося за умов повної відсутності фінансування як із державного, так і з місцевого бюджетів. У звітному періоді охочих повернутися до Донецької області з числа представників української діаспори зафіксовано не було.

У Житомирській області здійснювалася активна робота з формування бази даних щодо представників українського зарубіжжя. У 1997 р. про намір повернутися на постійне проживання в Україну заявила 51 особа, а у 1998 р. – 11 осіб³⁵. Одним із чинників, що сприяв репатріації, стало спрощення процедури виходу з громадянства Республіки Казахстан для

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 5233. Оп. 2. Спр. 1226. Арк. 140–141.

²⁸ Там само. Ф. 5252. Оп. 1-ос. Од. зб. 76. Арк. 72.

²⁹ Там само. Од. зб. 55. Арк. 114.

³⁰ Там само. Од. зб. 56. Арк. 140.

³¹ Там само. Од. зб. 57. Арк. 95.

³² Там само. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 3734. Арк. 211–212.

³³ Там само. Спр. 6921. Арк. 18.

³⁴ Там само. Арк. 20.

³⁵ Там само. Арк. 28.

етнічних українців. Цей механізм був реалізований за ініціатииви Посольства Казахстану в Україні в координації з українською стороною, що значно полегшило повернення співвітчизників на Батьківщину.

У межах виконання Програми «Діаспора» Методичним центром освіти м. Львова протягом 10–12.04.1998 було проведено семінар «Освіта в діаспорі: реальність і перспектива» для 30 вчителів і директорів українських шкіл з пунктів навчання української мови Республіки Польща, а саме з Перемишля, Ольштеки, Гуруви-Іловецької, Лігниці, Зеленої Гури, Познані, Слупська, Пакоші, Люторська, Бані Мазурської. У програму семінару було включено відкриті уроки в початкових класах з історії, української мови і літератури, хімії, математики та фізики; круглий стіл: «Освіта в діаспорі»; зустріч з науковцями Львівського державного університету ім. І. Франка, університету «Львівська політехніка», письменниками; навчально-методичне забезпечення українських шкіл та осередків освіти Республіки Польща; екскурсії історичними місцями Львівщини (Жовківський заповідник, Крехівський монастир). На запрошення української громади м. Кракова організовано виступи дитячого фольклорного ансамблю «Джерельце» Львівського обласного будинку вчителя (23–26.04.1998)³⁶.

Херсонська область активно долучалася до виконання Програми «Діаспора». Обласне відділення Всеукраїнського товариства «Україна» підтримувало зв'язки з представниками української діаспори з Молдови та Придністров'я, зокрема Товариством української культури та товариством «Червона Калина». Доволі тісні зв'язки область підтримувала з Фондом Яра Слаутича (Жученко Г.) (м. Едмонтон, Канада). Яр Слаутич – відомий канадський письменник і вчений, доктор філософії. У травні 1998 р. відбувся його черговий візит на історичну Батьківщину – Херсонщину. За співпраці та активної участі вчених Херсонського педагогічного університету було підготовлено й видано «Херсонський збірник», присвячений творчості Яра Слаутича. У Херсонському державному педагогічному університеті 18.11.1998 було проведено наукову конференцію «Празька поетична школа», присвячену творчості письменників української діаспори – О. Ольжича, О. Теліги, Є. Маланюка, Ю. Клена, Н. Ливицької-Холодної³⁷. Тісні зв'язки з українською діаспорою у США підтримувала обласна організація Народного Руху України.

Згідно з інформацією УМВС у Херсонській області, у 1998 р. звернень українців зарубіжжя, які бажають повернутися на Батьківщину, не зафіксовано. Проте, до міграційної служби області було три усних звернення (3 родини, 7 осіб українського походження з Литви та Казахстану), у яких висловлено бажання повернутися на постійне місце проживання в Україну³⁸.

Одним із основних напрямів діяльності Міжвідомчої ради була участь у розробленні та реалізації міжнародних договорів і угод, спрямованих на розвиток співробітництва з українською діаспорою. Держкомнацміграції України підготовлено значну кількість проєктів міжнародно-правових документів, зокрема: міжурядову Угоду між Україною і Республікою Таджикистан про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин; Угоду між Україною та Латвійською Республікою про переселення на постійне проживання; міжурядову Угоду між Україною та Естонією про забезпечення прав осіб українського походження, які проживають в Естонській Республіці, а також осіб, які належать до естонської національної меншини в Україні; створено Змішану міжурядову українсько-румунську комісію з питань забезпечення прав національних меншин, перше засідання якої відбулося 10–11.11.1998 в Бухаресті³⁹.

Важливим прикладом результативної наукової співпраці між українськими та зарубіжними дослідниками став спільний проєкт видання Енциклопедії Української Діаспори, започаткований за ініціатииви Фундації Енциклопедії Українознавства в США у співпраці з Національною академією наук України⁴⁰.

Одним із важливих чинників згуртування, самоорганізації та збереження етнічної ідентичності українців у діаспорі виступала друкована преса. Періодичні видання традиційно розглядалися як ефективний інструмент збереження й трансляції етнокультурної інформації. З метою інформаційної підтримки провідних громад східної діаспори Держкомнацміграції України організував передплату 60 українських газет і журналів на загальну суму 20 тис. грн. Крім цього, з метою підтримки місцевої видавничої бази українських редакцій, громадам та редакціям українських газет Республіки Казахстан, Румунії, Словаччини, Вірменії, Республіки Узбекистан, Республіки Молдова було передано 13 комп'ютерів,

³⁶ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 6921. Арк. 31.

³⁷ Там само. Арк. 43.

³⁸ Там само. Арк. 44.

³⁹ Там само. Спр. 7771. Арк. 15.

⁴⁰ Там само. Арк. 21.

зокрема, українському ліцею ім. Т. Шевченка (Румунія, м. Сігетул Мармаціей), редакції газети «Українські новини» (Республіка Казахстан), редакції газети «Дніпро» (Вірменія), Українському культурному центру «Батьківщина» (Республіка Узбекистан), українській громаді Республіки Киргизстан, українській громаді м. Кишинєва (Республіка Молдова)⁴¹.

Пріоритетним напрямом реалізації Програми «Діаспора» залишалося формування міжнародно-правового механізму захисту національних прав українців у країнах їхнього проживання, а також прав національних меншин в Україні. Це завдання передбачалося здійснювати шляхом укладання відповідних міжнародних та міжвідомчих угод. Зазначений напрям є перспективним і вже має певні результати, однак водночас супроводжувався низкою труднощів, зумовлених складністю переговорного процесу. Останній, як правило, є тривалим і залежить як від позиції української сторони, так і від готовності держав-партнерів до співпраці. Зокрема, не зовсім ефективно відбувалися переговори з Румунією, Польщею, Латвією та Естонією, де накопичилося чимало гострих проблем, які потребували міжнародно-правового врегулювання. Держкомнацміграції України було забезпечено створення та діяльність змішаних комісій, зокрема: спільних міжурядових комісій з питань співробітництва – Українсько-Вірменської, Українсько-Киргизької, Українсько-Естонської, Українсько-Азербайджанської, Українсько-Узбецької; з питань співробітництва в галузі забезпечення прав національних меншин – Українсько-Угорської, Українсько-Словацької та Українсько-Румунської⁴². Підсумовуючи діяльність Держкомнацміграції України щодо реалізації Програми «Діаспора», слід зауважити, що істотним обмеженням ефективності виконання запланованих заходів стало суттєве недофінансування – було забезпечено лише трохи понад 50% від передбаченого обсягу фінансування. Така ситуація значно ускладнила досягнення цілей Програми «Діаспора» в повному обсязі.

З метою запровадження дієвих механізмів реалізації принципів соціально орієнтованої економіки та підвищення ефективності соціальної політики шляхом оптимального використання наявних фінансових і матеріальних ресурсів, Президент України Л. Кучма 18.10.1997 підписав Указ № 1166/97 «Про Основні напрямки соціальної політики на 1997–2000 рр.»⁴³ (далі – Указ). Окремим напрямком у документі, який підлягав обов'язковому виконанню, було визначено міграційну політику, основними завданнями якої визначено такі: здійснення управління міграційними процесами, виходячи з національних інтересів України та фінансових і організаційних можливостей держави; захист прав іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, недопущення до них дискримінації, ксенофобії та нетерпимості; здійснення контролю з боку держави за використанням робочої сили з метою захисту національного ринку праці, забезпечення соціального захисту громадян України, які працюють за межами своєї держави; удосконалення законодавчих та виконавчих механізмів регулювання міграції; розвиток міжнародного співробітництва у сфері міграції⁴⁴.

Окрім завдань міграційної політики, основними її напрямками були: сприяння репатріації, повернення депортованих, допомога біженцям та шукачам притулку, регулювання імміграції іноземців в Україну та осіб без громадянства, а також запобігання вимушеній міграції громадян України та нелегальній міграції в Україну⁴⁵. Одними із головних виконавців Указу були Держкомнацміграції України. Зокрема, захід щодо формування інформаційного банку даних з проблем етносоціального та етнокультурного розвитку Автономної Республіки Крим у 1998 р. не виконувався у зв'язку із відсутністю фінансування⁴⁶. Однак, починаючи з 1999 р., виконання заходу було покладено на Республіканський комітет у справах національностей і депортованих громадян, реалізація якого відбувалась із затримкою через недостатню кількість технічних засобів⁴⁷.

Не менш важливим заходом виконання Указу була організація виявлення архівних документів з історії та культури національних меншин і депортованих народів з метою створення серії архівних довідників про місця зберігання таких документів. Виконання цього заходу відбувалось у всіх державних архівах, де активно опрацьовувалась тематика єврейських фондів та генеалогічні джерела з історії євреїв⁴⁸. Наприкінці 1999 р. у Державному архіві при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим було створено централізований банк документів з історії та культури євреїв, поляків, греків та кримських татар⁴⁹.

⁴¹ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 7771. Арк. 23–24.

⁴² Там само. Арк. 33.

⁴³ Там само. Ф. 5233. Оп. 2. Спр. 1249. Арк. 1.

⁴⁴ Там само. Арк. 12.

⁴⁵ Там само. Арк. 13.

⁴⁶ Там само. Спр. 1419. Арк. 36.

⁴⁷ Там само. Арк. 77.

⁴⁸ Там само. Арк. 111.

⁴⁹ Там само. Спр. 1420. Арк. 169.

У межах реалізації Адміністративної реформи в Україні (1998–2000) відбулися трансформаційні зміни в структурі центральних органів виконавчої влади, які також охопили Держкомнацміграції України.

На виконання Указу Президента України «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» від 15.12.1999 № 1573/99, Держкомнацміграції України було видано наказ від 21.01.2000 № 3-к про здійснення заходів, пов'язаних з ліквідацією державного органу⁵⁰. Держкомнацміграції України було ліквідовано 31.03.2000⁵¹, а працівників звільнено.

У подальшому посадовці знову порушили питання необхідності створення спеціалізованого державного органу з відомчим підпорядкуванням, покликаного комплексно опікуватися питаннями міграційної політики. Держкомнацміграції України виконав покладені на нього завдання та реалізував низку проєктів, що стали важливою базою для наступників. Ці напрацювання вимагали послідовного інституційного продовження з метою забезпечення безперервності та ефективності реалізації державної міграційної політики.

У період 1996–2000 рр. діяльність Держкомнацміграції України відбувалася в умовах формування нової державної політики у сфері етнонаціональних відносин, інтеграції національних меншин, регулювання міграційних процесів та забезпечення прав депортованих народів. Основними викликами для інституції були: інституційна нестабільність, відсутність чітко окресленої нормативно-правової бази, обмеженість фінансових і кадрових ресурсів, а також необхідність координації з іншими органами державної влади та міжнародними організаціями. Незважаючи на наявні труднощі, Держкомнацміграції України ініціював низку стратегічно значущих заходів, які заклали основу для подальшого формування та інституціоналізації державної етнонаціональної й міграційної політики. Визначені напрямки діяльності набувають особливої наукової цінності, оскільки створюють передумови для розширення аналітичного поля досліджень у цій сфері. Зокрема, включення до наукового аналізу етапу, що передував утворенню Державної міграційної служби України в її сучасному форматі, сприятиме більш повному ретроспективному осмисленню процесів становлення та розвитку національної міграційної політики в інституційному контексті.

References

- Hrechko, O. (2011). Kontseptualni zasady u derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy [Conceptual foundations of the state migration policy of Ukraine]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 6, P. 73–81.
- Khomra, O. (2005). Migranty Ukrainy v sotsialno-ekonomichnomu vymiri [Migrants of Ukraine in the socio-economic dimension]. *Stratehichna panorama – Strategic panorama*, 2, P. 144–163.
- Malynovska, O. (1997). Migrantsiina svtuatsiia ta mihratsiina polityka v Ukraini [Migration situation and migration policy in Ukraine]. Kyiv, Ukraine.
- Mosondz, S. (2003). Derzhavna mihratsiina polityka v suchasni Ukraini (administrativno-pravovyi aspekt) [State migration policy in modern Ukraine (administrative-legal aspect)]. Kyiv, Ukraine.
- Pekarchuk, V. (2016). Rozpodil povnovazhen orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy u sferi kultury etnomenshyn: osnovni tendentsii 1990–2000-kh rr. [Distribution of powers of state authorities of Ukraine in the sphere of culture of ethnic minorities: main trends of the 1990s–2000s.]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav – Scientific bulletin of Dnipropetrovsk state university of internal affairs*, 1 (80), P. 36–45.
- Prybytkova, I. (2000). Suchasni mihratsiini protsesy: oblashtuvannia i adaptatsiia ranishe deportovanykh krymskykh tatar u Krymu [Modern migration processes: resettlement and adaptation of previously deported Crimean Tatars in Crimea]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing*, 1, P. 152–162.
- Smolii, V. (Ed.). (2000). Ukraina kriz viky: U 15 t. [Ukraine through the ages: In 15 vols]. Kyiv, Ukraine.
- Yevtukh, V. (2000). Pro natsionalnu ideiu, etnichni menshyny, mihratsii... [On the national idea, ethnic minorities, migration...]. Kyiv, Ukraine.

Вітюк Олександр Олегович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України факультету історії і міжнародних відносин Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна).

Vitiuk Oleksandr – Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian History, Faculty of History and International Relations, Mykhailo Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University (32 Ostrozky Street, Vinnytsia, 21001, Ukraine).

E-mail: voo_32@ukr.net

⁵⁰ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 1-ос. Од. зб. 66. Арк. 3.

⁵¹ Там само. Арк. 12.

Дата подання: 19 квітня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 21 жовтня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Вітюк, О. Державний комітет України у справах національностей та міграції (1996–2000): ключові виклики і напрями діяльності. *Сіверянський літопис*. 2025. № 5. С. 67–75. DOI: 10.58407/litopis.250507.

Цитування за стандартом APA

Vitiuk, O. (2025). Derzhavnyi komitet Ukrainy u spravakh natsionalnostei ta mihratsii (1996–2000): kliuchovi vyklyky i napriamy diialnosti [The State committee of Ukraine on nationalities and migration (1996–2000): key challenges and areas of activity]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 67–75. DOI: 10.58407/litopis.250507.

